

# Ապագա Հանդես

APAGA  
Quarterly

Հայ-իրանական մշակութային եւ հասարակական եռամսյա հանդես  
An International Journal of Oriental Studies



ISSN 1682-5438

Համար 60, մարտ , 2015 թ.

No. 60, March 2015

# ԱՊԱԳԱ No. Համար 60 (75) 2015 APAGA

Հայ-իրանական մշակութային եւ հասարակական միջազգային եռամսյա հանդես  
An international Quarterly Journal of Oriental studies

Արտոնատեր, Հրատարակիչ եւ Գլխավոր խմբագիր  
License-holder, Publisher & Editor-in-Chief

Էդ. Բաղդասարյան / Ed. Baghdasarian, PhD.

*Փոստարկղ համար 15875-9488 Թեհրան-Իրան  
POBOX No. 15875-9488 Tehran – Iran*

WEB: [www.apagaonline.com](http://www.apagaonline.com) and [www.apagamonthly.4t.com](http://www.apagamonthly.4t.com)  
E-mail: [apaga98@hotmail.com](mailto:apaga98@hotmail.com) ISSN 1682-5438

---

## Բովանդակություն

Հայերեն Հայաստանի Հանրապետության բանակը 1918-1920թթ.

Անգլերեն Ահ ու սարսափի իշխանություն-Բնակչություն

Պարսկերեն Աղվանքի Գիրն ու եկեղեցին

## CONTENTS

Armenian Army of Republic of Armenia in 1918-1920

English A REIGN OF TERROR- Population

Persian Alphabet and Chursh of Aran (Caucasian Albania)

---

- Հոդվածների հեղինակների կարծիքները կարող են չհամընկնել խմբագրության տեսակետներին:
- Արտատպության դեպքում հղումը «Ապագա»-ին պարտադիր է:
- Ստացված հոդվածները չեն գրախոսվում և չեն վերադարձվում:

Subscriptions: \$ 20 per year

Գինը 5000 ռիալ

## Հայկական բանակի սպառազինությունը (1918–1920 թթ.)

1918–1920 թթ. հայկական ստորաբաժանումների սպառազինության մասին որոշակի պատկերացում կազմելու համար նախ համառոտ ներկայացնենք իրավիճակը Կովկասյան ռազմաճակատում: 1917 թ. փետրվարյան հեղափոխությունը, այնուհետև՝ հոկտեմբերյան հեղաշրջումը, հանգեցրեցին ռուսական բանակի կազմալուծմանը, ինչի հետևանքով Կովկասյան ռազմաճակատը քայքայվեց. «Ռուսական զորքերը անկանոն լքում էին դիրքերը և հեռանում, թողնում բազմամիլիոն հարստություններ, ռազմամթերքի ու պարենի անհաշիվ պահեստներ», նշում է Ս. Վրացյանը: Անդրանիկն իր հուշերում նշում է, որ ռուսական բանակը Կովկասյան ռազմաճակատում թողել է մոտ 3000 հրանոթ, 1 միլիարդ փամփուշտ, 1 միլիոն ռումբ, 100 000 հրացան, 15-17 հազար ձի, անհամար կառքեր, մեքենանաներ և այլ ռազմամթերք: Անդրկովկասում ձևավորվեց Անդրկովկասյան սեյմը, որը և ստանձնեց Կովկասյան ռազմաճակատի վերահսկումը: 1917 թ. աշնանից սկսվեց փոքրաթիվ Հայկական կորպուսի ձևավորումը, որն էլ փոխարինեց ռուսական զորքերին: 1918 թ. Հայաստանի Հանրապետության հռչակումից հետո սկսվեց Հայաստանի առաջին հանրապետության Զինված ուժերի ձևավորումը, որը շարունակվեց մինչև հանրապետության խորհրդայնացումը:

Հայկական կորպուսը կազմավորվեց ռուսական բանակի հայկական գնդերի և հայդուկային ջոկատների հիման վրա՝ ժառանգելով ռուսական բանակի կառուցվածքային սկզբունքները և սպառազինությունը՝ զենքն ու զինամթերքը: Նրա բարձրագույն սպայական և հրամանատարական կազմը բաղկացած էր հիմնականում ռուսական բանակի հայ բարձրաստիճան, ավագ և կրտսեր սպաներից: Թեև, բացի վերոհիշյալ կադրային սպայակազմից, քիչ չէին նաև ֆիդայական շարժման մեջ կոփված խմբապետները:

Հայկական բանակային կորպուսի կազմում կային երկու հրաձգային դիվիզիա՝ յուրաքանչյուրը կազմված չորս հրաձգային գնդից և մեկ հրաձգային-հրետանային բրիգադից, առանձին հեծելազորային բրիգադ՝ կազմված երկու հեծելազորային գնդից,

բերդապահ-հետևակային բրիգադ՝ կազմված հինգ հետևակային գնդից, պահեստագորային բրիգադ՝ բաղկացած երկու հետևակային գնդից և չորս գումարտակից, հավաքական գորաջոկատ և մի շարք այլ առանձին և մասնագիտական զորամասեր ու ստորաբաժանումներ:

Ձևավորված կանոնավոր զորամասերի հետ համատեղ բանակի կազմում գործում էին նաև աշխարհագորային ջոկատներ: Հարկ է նշել, որ նույնիսկ կանոնավոր զորամասերը համալրված չէին ինչպես հաստիքով նախատեսված անձնակազմով, այնպես էլ՝ համապատասխան տեխնիկայով և զինամթերքով: Զինամթերքի ծայրահեղ սղության մասին է վկայում այն, որ Արամ Մանուկյանը Երևանում Խալիլ փաշայի հետ հանդիպման ժամանակ խոստովանել է, որ Սարդարապատի ճակատամարտում եթե թուրքերը 5-6 ժամ ավելի դիմադրեին, սպա հայկական կողմի փամփուշտները կապառվեին:

1918 թ. մարտի 31-ի տվյալներով՝ հայկական կորպուսի զորամիավորումների խմբավորումները և մարտական կազմը ունեին հետևյալ պատկերը. Բեգլի Ահմեդի գորաջոկատ՝ թվով 11 գումարտակ, 14 լեռնային, 4 թեթև թնդանոթ, 8 հեծելագորային էսկադրոն, Կաղվանի գորաջոկատ՝ 1 գումարտակ և 130 հեծելագորային, Երևանի գորաջոկատ՝ 14 գումարտակ, 12 լեռնային, 6 թեթև թնդանոթ և 3 հարյուրյակ, կորպուսի պահեստային ուժերի կազմում կային 11 գումարտակ, ընդամենը՝ 37 գումարտակ, 26 լեռնային և 10 թեթև թնդանոթներ, 170 գնդացի, 12 հեծելագորային էսկադրոն և 3 հարյուրյակ, որոնցում կար 16715 հետևակ ու հեծյալ զինվոր և 600 սպա:

Հայաստանի առաջին հանրապետության բանակի սպառազինության մեծ մասը կազմում էր ռուսական բանակի զենք-զինամթերքը: Թեև պետք է նշել, որ օգտագործվում էին նաև ռազմական գործողությունների ժամանակ թուրքական զորքերից ռազմավար վերցված փոքր քանակությամբ զինամթերք, ինչպես նաև դաշնակիցներից ստացած զինամթերք: Դրանով էր պայմանավորված այն, որ կանոնավոր բանակի շատ ստորաբաժանումներ զինված էին տարբեր երկրների բանակների զինատեսակներով:

- 1918–1920 թթ. հայկական բանակի սպառազինության մեջ ընդգրկված էին անհատական գործածության սառը զենքի մի շարք տեսակներ՝ սվիններ, թրասուներներ (ռուս.

шапка), կորսրեր (ռուս. сабля), դաշույններ: Լայնորեն կիրառվում էին ռուսական բանակի սառը զենքի հետևյալ տեսակները.

- 1881 թ. նմուշի դրագունական թրասուսեր,
- 1904 թ. նմուշի կովկասյան կազակական գորքերի թրասուսեր,
- 1913 թ. նմուշի կովկասյան կազակական գորքերի սպայական թրասուսեր,
- 1913 թ. նմուշի հետևակային գորքերի սպայական կորսուր,
- 1907 թ. նմուշի «Բեբուտ» դաշույն,
- 1904 թ. նմուշի կազակական գորքերի դաշույն:

Ռուսական բանակի սպառազինության մեջ կային նաև կովկասյան վարպետների կողմից պատրաստված սառը զենքի տեսակներ: Այդ էր պատճառը, որ հայկական թե՛ աշխարհագրային ջոկատներում, և թե՛ կանոնավոր ստորաբաժանումներում հաճախ օգտագործվում էին նաև կովկասյան վարպետների կողմից պատրաստված թրասուսերներ, կոր սրեր և դաշույններ:

Անհատական գործածության զենքի մյուս տեսակներն էին ձեռքի հրազենային զենքերը՝ ատրճանակները, հրացանները և գնդացիները: Կարճափող հրազենային զենքերից լայնորեն կիրառվում էին հետևյալ տեսակները.

- 1895 թ. նմուշի թմբուկավոր «Նագան» ատրճանակ,
- 1871 թ. նմուշի թմբուկավոր «Սմիտ-Վեստոն» ատրճանակ,
- 1896 թ. և 1908 թ. նմուշների «Մաուզեր» ատրճանակ:

Վերջինս լայնորեն կիրառվում էր և խմբապետների շրջանում հայտնի էր «տասնոց» անվանմամբ:

Երկարափող հրազենային զենքերից օգտագործվում էին հիմնականում ռուսական արտադրության հետևյալ զինատեսակները.

- 1891–1910 թթ. նմուշի «Մոսին» հրացան,
- 1893 թ. նմուշի «Լեբել» հրացան (հնացած),
- 1871 թ. նմուշի «Բերդանկա» հրացան (հնացած),
- 1907 թ. նմուշի «Ռոսս» հրացան:

Վերջինս Հայաստանի առաջին հանրապետության բանակին որպես օգնություն ուղարկվել էր Մեծ Բրիտանիայից: Արագաձիգ թեթև հրազենային զենքերից հայկական բանակում կիրառվում էին գնդացիների մի քանի տեսակներ:

Հաստոցային գնդացիներ	Ձեռքի գնդացիներ
1905–1910 թթ. նմուշի ,Սաքսիմ»	1915 թ. նմուշի ,Լյուիս»
1914 թ. նմուշի ,Կոլտ-Բրաունինգ»	1902 թ. նմուշի ,Սադսեն»
1910 թ. նմուշի ,Վիկկենս»	-

Այդ ժամանակաշրջանի փաստաթղթերը, ինչպես նաև ականավոր պետական գործիչների հուշերը վկայում են, որ ռուսական բանակի հեռանալուց հետո հայկական զինված ուժերի տրամադրության տակ մնացել էր մեծ քանակությամբ հրետանային տեխնիկա: 1917 թ. դեկտեմբերի 1-ի դրությամբ գործող զորքերում հաշվվում էր 298 թեթև, 243 լեռնային հրանոթ և 69 հաուրից: Ընդհանուր առմամբ հայկական զորամասերի հրետանային ստորաբաժանումները սպառազինված էին դաշտային, լեռնային, բերդային, հաուրիցային և հրասանդային հրետանու տեսակներով:

Դաշտային հրանոթ	Լեռնային հրանոթ	Բերդային հրանոթ	Հաուրից	Հրասանդ
76 մմ 1900 թ. նմուշի	76 մմ 1904 թ. նմուշի	107 մմ 1881 թ. նմուշի	122 մմ 1909–1910 թթ. նմուշի	152 մմ 1885 թ. նմուշի
76 մմ 1902 թ. նմուշի	76 մմ 1909 թ. նմուշի	152 մմ (120 փթանոց) 1877 թ. նմուշի	-	-



1-



2-

- 1- 1902թ. նմուշի 76մմ դաշտային թնդանոթ
- 2 - 1909-1910թթ. նմուշի 76մմ հաուբից

Բացի առանձին ստորաբաժանումներում գտնվող հրետանուց (լեռնային և դաշտային 76 մմ-անոց հրանոթներ), զգալի քանակությամբ հրետանային տեխնիկա եղել է Կարսի և Ալեքսանդրապոլի բերդային հրետանային կայաններում: Ս. Աֆանեյանը նշում է. «Կարսի բերդում կային 1700 նոբակոչիկ հրետանավորներ ..., որոնք ընդունակ էին սպասարկելու գործածության համար պիտանի հարյուր թնդանոթ, այն դեպքում, երբ դեռ 19-րդ դարից մնացած 700-ից ավելի թնդանոթներ անգործության էին մատնված հրետանային պարկում»: Կամ, օրինակ, Էրզրումի ամրություններում եղել են մոտ 400 բերդային և դաշտային հրանոթներ, որոնց զգալի մասը գործածության համար պիտանի չէին և միայն մեկ-երկու տասնյակն էր պիտանի

գործածության համար: Դրանք սպասարկել են 40 ռուս սպաներ և 400 զինվորներ: Ներկայացված տվյալներից պարզ է դառնում, որ բերդապահ ստորաբաժանումներում հիմնականում կար հնացած տեխնիկա: Այդ մասին է վկայում նաև հայկական կորպուսի կառուցվածքին վերաբերող փաստաթղթերից մեկի հրասանդային դիվիզիոնի առկայության մասին տեղեկությունը: Ի դեպ, 20-րդ դարի սկզբին ռուսական բանակից արդեն դուրս էին մղվում հրասանդները՝ փոխարինվելով հաուբիցներով :

Բացի վերը նշված զենքի տեսակներից, հայկական բանակն ուներ նաև երեք զրահագնացք , որոնք հիմնականում նախատեսված էին երկաթուղային ճանապարհներին մոտ գտնվող ռազմավարական նշանակության օբյեկտների պաշտպանության և համագործակցության մյուս գորատեսակներին կրակային աջակցություն ցուցաբերելու համար: Այս զրահագնացքները բաղկացած էին զրահապատ շոգեքարշից, մեկ կամ երկու զրահահարթակներից և մինչև չորս զրահապատ պահեստավազոններից: Զրահահարթակների վրա տեղակայված էին 76-107 մմ-անոց հրանոթներ և 4-6 գնդացիներ (հիմնականում՝ ,Մաքսիմ» տիպի):

Հայկական բանակի կազմում գործում էր նաև մեկ ավիաջոկատ, որը գտնվում էր Կարսում: Այն սպառազինված էր ,Սալմսոն», ,Նյուպոր», ,Մարան», ,Ալբատրոս» տեսակի ինքնաթիռներով: Վերջիններս կործանիչներ էին, բայց հիմնականում կատարում էին հետախուզական թռիչքներ: Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին ավիացիան դեռ այնքան զարգացած չէր: Ըստ գեներալ Սիլիկյանի՝ Կարսի ավիաջոկատը ոչ մի արժեքավոր և գործնական նշանակություն ունեցող տեղեկություններ չի հաղորդել 1918–1919 թթ. ընթացքում: 1919 թ. կազմավորվեց Սևանի նավատորմիկը, որը սպառազինված էր շարժիչավոր առագաստանավերով և ձկնորսական թիանավակներով: Դրանցից է՝ ,Աշոտ Երկաթ» ռազմաբեռնատար երկկայմ առագաստանավը, որը զինված էր մեկ հրանոթով, երկու գնդացիով, մեկ լուսարձակով և հիմնականում կատարում էր բեռնափոխադրումներ :

Հայկական բանակը, գտնվելով ծայրահեղ ծանր պայմաններում, մարտական առաջադրանքներ կատարելու համար դիմում էր տարբեր միջոցների, օրինակ՝ 1920թ. մայիսյան ապստամբության ժամանակ Համամլուի կայարանում



քաղաքացիական շոգեքարշին մի քանի վագոններ կցելով և որպես զրահ օգտագործելով հողով լցված պարկերը՝ տեղադրվել էր մի քանի «Մաքսիմ» տիպի գնդացիներ և օգտագործվել որպես զրահագնացք :

Այսպիսով՝ ներկայացնելով 1918–1920 թթ. հայկական բանակի սպառազինության տեսակները՝ պարզ է դառնում, որ հայկական բանակի ստորաբաժանումները սպառազինված էին մի քանի երկրների սպառազինության կազմի մեջ մտնող զենքերով, որոնց մեջ կային նաև հնացած և անհատ զինագործների պատրաստած սառը զենքերի տեսակներ: Ջենքի և զինամթերքի խիստ սղության պատճառով հայկական բանակի սպայակազմը հաճախ ստիպված էր դիմել տարբեր հնարամիտ միջոցների՝ հաջող մարտական գործողությունների վարման համար<sup>1</sup>:

<sup>1</sup> - **Ջորիկ Մատուրյան, Օգտագործած գրականություն**

- Մ. Վրացյան, «Հայաստանի Հանրապետություն», Երևան, 1993:
- Ս. Միհրանեան, «Ինչպե՞ս պետք է գրավել Թրքահայաստանը /Զոր Անդրանիկի կարծիքը/», Կ. Պոլիս, 1921: Մ. Աֆանեսյան, «Մարդարապատի հերոսամարտը (Հայաստան, մայիս 1918)», Երևան, 1991: Կ. Հարությունյան, «Հայկական ազգային գորամիավորումները 1918–1945 թթ.», Երևան, 2002: Է. Ջոհրաբյան, «Ազգամիջյան կռիվները Երևանի նահանգում 1918 թ.», Երևան, 2000:
- Մ. Կարապետյան, «Հայաստանի Հանրապետության բանակի կազմավորումը (1918–1920)»: «Հայկական բանակ», 1995, հիվ. 5–6: Հ. Թուրքյան, «Մարդարապատի հերոսամարտը»: Երևան, 1965:
- Ե. Բշխանեան, «Լեռնային Ղարաբաղ (1917–1920)»: Երևան, 1999:
- А. Н. Кулинский, «Русское холодное оружие». Санкт-Петербург, 1994:
- Э. Аствацатурян, «История оружия Кавказа». Москва-Нальчик, 1995:
- А. А. Гитун, С. С. Щеголов, И. А. Пивоварова, «Оружие России», Москва, 2007:
- В. Федоров, «Эволюция стрелкового оружия», ч.2, Москва 1939:
- «Военная энциклопедия», т. XVII, Петроград, 1915:
- ՀԱԱ, ֆ. 204, ց. 1, գ. 42, թթ. 1–5: 121, ց. 2, գ. 88 թ. 1: 121, ց. 1, գ. 45, թ. 3: 121, ց. 1, գ. 40, թ. 177: 121, ց. 1, գ. 32, թ. 33:

## Առաջին հանրապետության բանակի հրաձգային զենքը

Հայոց բանակի զենքերի քանակի հարցը մինչև հիմա էլ լուրջ քննարկման թեմա է: Որոշ տվյալներով, ռուսական բանակի հեռանալուց հետո Հայաստանի Հանրապետությանը մնացել էր 100000 երեքգծանի հրացան, 1 միլիարդ փամփուշտ, 3000 թնդանոթ, 3000 գնդացիր եւ այլն: Ըստ իս, այս տվյալները հավաստի չեն: Ռուսական կովկասյան ռազմաճակատն անգամ լավագույն ժամանակներում չուներ 3000 հրանոթ կամ գնդացիր: 2000-ից քիչ պակաս հրանոթ ուներ Ա.Բրուսիլովի ամբողջ ռազմաճակատը 1916թ. իր հայտնի ճեղքման ժամանակ, իսկ կովկասյան ռազմաճակատում ամենաբարենպաստ պայմաններում անգամ ռուսական զորքերը չեն ունեցել նույնիսկ 1000 հրանոթ: Այդ դեպքում ինչպե՞ս հայկական զորքերին բաժին հասավ 3000 միավոր հրանոթ: Նույնը վերաբերում է նաև գնդացիներին: Ի դեպ՝ Առաջին համաշխարհային պատերազմի սկզբին հրետանիով լավագույնս համալրված գերմանական բանակն ուներ մոտ 6500 տարատեսակ հրետանային միջոցներ՝ 3,8 միլիոնանոց բանակի համար:

Կասկած են հարուցում նույնիսկ հրացանների եւ փամփուշտների քանակի վերաբերյալ այդքան մեծ թվերը: Եթե դրանք համապատասխանեին իրականությանը, հայկական բանակը կարող էր մի քանի տարի ընդհանրապես զենքի մատակարարման մասին չմտածել: Մինչդեռ, ինչպես հայտնի է, Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը ստիպված էր զենքի եւ հատկապես զինամթերքի սուր պակասի խնդիր լուծել իր գոյության ամբողջ ընթացքում:



Առաջին հանրապետության զենքը Սարդարապատի  
թանգարանում

# **A REIGN OF TERROR.**

**FROM TARTAR HUTS TO CONSTANTINOPLE PALACES.  
CENTURIES OF OPPRESSION — MOSLEM AND CHRISTIAN —  
SULTAN AND PATRIARCH — BROKEN PLEDGES FOLLOWED  
BY MASSACRE AND OUTRAGE.  
THE RED CROSS TO THE RESCUE.**

---

BY THE

**REV. EDWIN MUNSELL BLISS,**

Late of Constantinople,  
Editor of ENCYCLOPEDIA OF MISSIONS; Assistant Editor  
of THE INDEPENDENT,  
ASSISTED BY

The REV. CYRUS HAMLIN, D. D., Founder of Robert  
College; PROF. E. A. GROSVENOR, of Amherst College;  
REV. BENJAMIN LABAREH, D. D., late of Persia, and Other  
Eminent Oriental Scholars; also Several Eye-Witnesses of  
the Massacres.

## **CHAPTER III. RELIGIONS.**

**Islam and Christianity—A few Pagan Communities—Origin of  
Mohammedanism—The Koran—The Traditions—Extent of  
Islam—Present Condition—Effect upon the Turks—Contact  
with Civilization—Sects—Oriental Christianity—  
Characteristics.**

The religions of Turkey are in general two—Mohammedanism and Christianity. The semi-pagan forms of faith held by the Nusairiyeh, Yezidis and Druzes are spoken of in another chapter in connection with an account of those races. This is not the place for a scientific statement of the general subject of Mohammedanism. The purpose of this volume is to set forth the situation of the Turkish Empire as it is, and we have to deal with Mohammedanism not as a theory or a doctrine, but as a fact. At the same time some understanding of the doctrine is essential in order to realize how potent a factor it is in the present situation.

Mohammedanism is primarily a historical religion, based upon the fundamental idea of the absolute unity of God and the recognition by God of Mohammed as his latest and most approved prophet. Without entering into the question of the sanity or insanity of Mohammed himself, it is sufficient to say that this Arab imbibed with his earliest teachings the doctrine which was held by the Jews, and

a few in Arabia, of the power of the Deity. Apparently the teachings of the

[page 52] MOHAMMED.

Hebrews had left their trace upon him, and his mind dwelling upon the precepts of Moses and comparing them with what he saw of the Christians, developed within him a hostility to any form of what seemed to him idolatry, such as he found existent everywhere. Among the pagan tribes there were said to have been 365 images of the gods, who were looked upon as the children of Allah, the creator of all, whose wife was Al-hat, and the Meccans looked upon their local deities as the daughters of this idol. Idols were found in every house and formed an important article of manufacture. Religion was a sort of barter, and festivals and pilgrimages made up a large part of religious life and worship. At the same time the form of Christianity was of the most inferior type. The doctrine of the Trinity was practically a sort of tritheism in which the three persons were God the Father, God the Son and the Virgin Mary. To Mohammed there seemed little difference between the two and both appeared to him the very lowest forms of religious faith, and he was stirred with an earnest desire to know more. This, according to the idea of the time, he thought to accomplish by a hermit life and would spend days in a lonely cave. While here it is probable that epileptic fits would come upon him and there would be what he considered ecstatic reveries in which revelations appeared to him. The story of the fierce persecution which he suffered at the hands of his tribe is a most interesting portion of history. From the time of his fleeing from Mecca to Medina, in 622, which marks the era of Mohammedanism, his advance was rapid. In eight years at the head of 10,000 men he entered Mecca in triumph. He only lived two years longer, but he had laid the foundation for a religious power of marvelous vigor and extent.

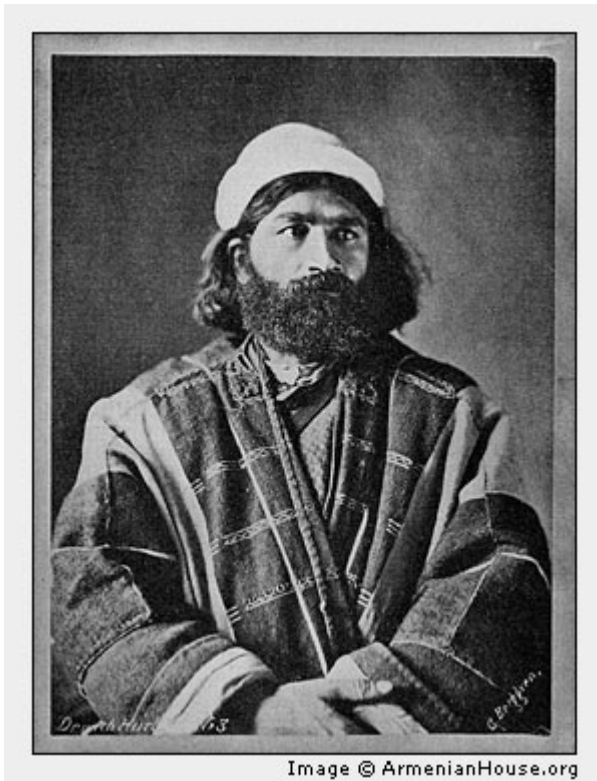
[page 53 - illustration]



Image © ArmenianHouse.org

[caption] THE HAMIDIEH MOSQUE, located close by the Sultan's palace, at Yildiz, to which he goes every Friday for service. In former times it was the custom of the Sultan to attend service on Friday in different mosques of the city, but Abdul Hammed II. has confined his attention to this mosque, chiefly from fear of assassination in the public streets of the city.

[page 54 - illustration]



[caption] TURKISH DERVISH. The dervishes correspond in the Moslem communities to the special orders in the Roman Catholic Church. There are different classes, itinerant and local. This is one of the better class of local dervishes. They are feared by the people rather than respected, and are usually men of ability and considerable force; fanatical in the extreme and bitter haters of all Christians.

[page 55] THE KORAN.

As to his character, those who have studied him most say that there can be no doubt of his sincerity and his conduct was in the main beyond reproach. He believed himself to be a divinely appointed messenger for the overturning of idolatry, and for years endured the hostility and taunts of his people with apparently no further motive than their reformation. At a later time other characteristics appeared of a much lower grade. Wealth and glory mingled with his reform ideas. Cruelty, greed and the grossest sensuality were not merely allowed but encouraged by his teachings, and the most successful portion of his life, so far as his

public career was concerned, made it appear that he was a thoroughly self-deceived man.

The Koran is a volume divided into 114 chapters or suras, made up in a volume not quite as large as the New Testament. It constitutes the revelation proclaimed by him as received during the latter portion of his life. These were originally written on all sorts of material, " bits of stone, leather and thigh-bones," but had their strongest hold in the retentive memory of the Arabs, which assists their marvelous power of story-telling. These were gathered together after his death, in the caliphate of Othman, and the edition then prepared has been the standard edition for the Moslem world ever since. It is written in the Meccan dialect and held to be the absolute standard of the Arabic language, so beautiful that its very style is proof of its divine origin. The doctrine of the Koran is thoroughly simple. The fundamental teachings are the unity of God, the final judgment and absolute submission to his will or "Islam." The confession of faith is simply, " There is no God but God, and Mohammed is his prophet." The general belief includes belief in God, angels,

[page 56] THE BIBLE.

the Scriptures, the resurrection and day of judgment, God's absolute decree and predestination of both good and evil. In practice it requires prayers, alms, fasting and the pilgrimage to Mecca. In its relation to Christianity the Koran thoroughly recognizes the Scriptures, both of the Old and New Testaments, and the prophets, from Abraham to Jesus, are acknowledged as divinely sent and of authority only less than Mohammed himself. The result of this is that a thoroughly orthodox Mohammedan, well grounded in his own faith, will always accept the authority of the Bible, merely claiming that wherever that comes in contact with the Koran the Koran supersedes it as being a later revelation. A Kurdish Sheik with whom the author spent a Sunday in the city of Rowandiz, said, " Why do not the great Bible societies of England and America print the Koran and the Bible together ? Both are revelations from God; the only difference is, that the Koran being later is more authoritative. Print them both together and then we shall have the complete revelation." This fact explains in great degree the position of the Turkish Government with regard to the Scriptures. So long as they thought that there was no danger of the Christians' Bible superseding the Koran they were entirely willing that it should be printed. It was only when they learned that the teaching of the Bible was antagonistic to the Koran that they made every effort to hinder its publication and circulation; and in the whole contest the strongest argument and the one which they could



not answer was that based upon the absolute recognition of the Bible by the Koran and the teachings of Mohammed.

Secondary to the Koran in form yet practically overpowering it are the traditions: the “unread revelations,” the “un-

[page 57] NUMBER OF MOHAMMEDANS.

spired record of inspired sayings.” They refer “not only to what Mohammed said and did, but what he allowed others to say unrebuked.” As was inevitable, the mass of these traditions is very great and their influence is proportionate. Any statement of Mohammedanism based upon the Koran alone is sure to be misleading. That together with the traditions must be understood in order to gain a clear and accurate conception of what the religion is. It is due to this fact that Mohammedanism has adapted itself with such marked success to the most varying conditions. It is as powerful in Central Asia as in Central Africa. It appeals to the educated Moslem of North India and to the ignorant and brutal Kurd. It numbers among its votaries men of every grade of intellectual ability. This is illustrated by the statement as to the extent to which the religion has spread over the world. Any accurate estimate is simply impossible owing to the fact that in Moslem regions there is no such thing as a complete census known. *The Encyclopedia of Missions* presents the following table derived from the *Statesman’s* year-book published in 1890:

**EUROPE.**

Rumania	.....	2,000
Bulgaria	.....	668,173
Servia	.....	14,569
Bosnia and Herzegovina	.....	492,710
Montenegro	.....	10,000
Greece	.....	24,000
Turkey in Europe	.....	2,000,000
Russia in Europe	.....	2,600,000
<hr/>		
Total for Europe	.....	5,811,452

**ASIA.**

Turkey in Asia (including Arabia)	.....	22,000,000
Persia	.....	7,560,600
Bokhara	.....	2,500,000

[page 58] EFFECT OF THE RELIGION.

Russia in Caucasus	.....	2,000,000
Khiva	.....	700,000
Russia in Central Asia	.....	3,000,000
Siberia	.....	61,000
Afghanistan	.....	4,000,000
India	.....	50,121,595
Ceylon	.....	197,775
Beluchistan	.....	500,000
China	.....	30,000,000
Australasia	.....	15,000,000

Total for Asia	.....	137,640,970
----------------	-------	-------------

**AFRICA.**

Egypt	.....	6,000,000
Zanzibar	.....	200,000
Morocco	.....	5,000,000
Tripoli	.....	1,000,000
Tunis	.....	1,500,000
Algeria	.....	3,000,000

Bornu (Lake Tsad)	.....	5,000,000
Wadai	.....	2,600,000
Baghirmi	.....	1,500,000
Egyptian Soudan	.....	10,400,000
Sokoto and Feudatory States	.....	14,000,000
Sahara and scattered	.....	10,000,000
<hr/>		
Total for Africa	.....	60,200,000
Total for Europe	.....	5,811,452
Total for Asia	.....	137,640,970
Total for Africa	.....	60,200,000
<hr/>		
Total Moslems	.....	203,652,422

What is the effect of Mohammedanism upon the Moslems of the Turkish Empire ? What relation does it bear to the situation in Turkey to-day ? These are questions not altogether easy to answer definitely and conclusively. A general idea is gathered from references made all through this volume. The situation may be briefly summarized as follows: Mohammedanism is on trial; it finds itself face to face with the aggressive power of a reformed Christianity; it no longer

[page 59] REVIVAL.

has to meet the effete systems of the middle ages, weakened by purely doctrinal discussions that spread among the Christian Churches for centuries. It comes in contact thus with a truer spiritual life, and finds that it has suffered itself in its conceptions the same decadence that Christianity had suffered when it started. The belief in the unity of God is degenerating into pure and simple fanaticism; predestination to good has disappeared, and in place of it comes predestination to evil. The better characteristics of the Moslem influence have disappeared, and it is only the worst elements that come to the surface to-day. True there is an element in the Moslem Church that realizes, in a degree at least, this fact and is making strenuous efforts to reinstate the spiritual power to

which the system has owed a large part of its aggressive strength, but it is doing it and has done it by means utterly subversive of the very ends it seeks to accomplish. From time to time there go forth fetvahs from the Moslem priests commanding the faithful to attend the mosque service, forbidding the faithful to indulge in certain things forbidden by the Moslem laws. But such edicts accomplish absolutely nothing. There is still to a certain degree the practice of the old asceticism. Any one who will attend a meeting of the Board of Censors in Constantinople will realize the truth of this as he looks upon the hard-visaged Tartars from Central Asia, whose fanaticism is manifest in every line of the countenance. But with them their religion has ceased to have any spiritual power. It has become nothing more than a form of doctrine identified with aggression and despotism. Eternal punishments take the place of eternal rewards and threats overpower promises. This manifests itself in two ways: first, in the tremendous pressure brought to bear upon the govern-  
[page 60] **YOUNG TURKEY.**

ment to restore the austerities of the Moslem faith, and second, in the manifestation of the sternest Moslem arrogance in the treatment of the Christians. Scarcely at any time in Turkish history has that arrogance been more prominent in certain sections and among certain classes. The scorn and contempt manifest for the infidel; the utter disregard for the most common rights of humanity; the assumption that Christians exist purely and simply for the benefit of Mohammedans; that rapine, murder and outrage are not criminal, but are absolutely legitimate; that Christian property has no rights that Moslems are bound to respect; all these characteristics are apparent to-day as they have not been at any time during the past century.

It is impossible for races such as the Moslem races of the Turkish Empire to come into contact with the results of a Christian civilization without realizing and acknowledging to a considerable degree the advantages of that civilization. These, recognizing the fact that Islam has adapted itself to very varying communities and circumstances, claim that it has still that power and that there is no reason why the highest results of European progress may not be appropriated by the Moslems. These men form the basis of what is known as the Young Turkey party. They call for a constitution; they demand railroads and telegraphs, electric lighting, free press, widespread literature, freedom of thought and worship; they refuse to allow that attendance upon mosque service is the test of loyalty to their government. The strife between these two forces is one of the most interesting and significant facts in Mohammedanism to-day. What the result will be time only will show. One more thing

should be said. The exclusive power of the Moslem faith has never been manifested

[page 61] MORAL CHARACTER.

more forcibly than it is now. No form of Christianity has -affected it to any appreciable extent. The reasons for this will be recognized by any who have followed with care the developments of the past centurie

They are to be found (1) in the dominating political power of the religion, and (2) in the fact that as yet to only a limited degree has there been any general perception of a truer spiritual power. This last has affected some, but the great mass are utterly untouched. Should the political break-up of the empire come, then there are many indications that the ecclesiastical power will weaken and with it the force of the faith. Many Turks have spoken of this in private, not daring to set it forth in public.

The great characteristic of Mohammedanism which is most manifest in the dealings of Moslems with each other and with the world at large, is the fact that it recognizes no moral obligation of any kind. Sin is merely transgression of statute; falsehood, deception, robbery, murder, have no moral quality whatever. They are entirely legitimate when used for the furtherance of the Moslem State and even for the furtherance of individual advantage. Undoubtedly there are individual Moslems everywhere who have a strong moral sense, but the great mass of the Moslem community is utterly ignorant of what evangelical Christians understand by the sense of sin. Mistakes are to be atoned for by punishment, penance or remission of penalty; forgiveness in the Christian sense of the term is almost absolutely unknown. Hence arises one of the fundamental difficulties in dealings between Turkey and Christian nations. The Christian Governments unquestionably are bad enough in this respect, but the Moslem Government is far worse. It is a fundamental

[page 62] SECTS.

element in the Moslem creed that " no faith is to be kept with an infidel." This has been carried out throughout the whole of Turkish history and will continue to be carried out until the Moslem system is overcome.

A word should be said with regard to the different sects of Mohammedanism. Mohammed himself is reported to have said that the children of Israel were divided into 72 sects, and his people would be divided into 73. A Moslem writer says that there are 150 sects in Islam, but the infinite shades between them make them practically innumerable. The two great divisions of the Moslem world are Sunnites and Shiites. The first follow the first three

caliphs after Mohammed; the latter regard these as illegitimate and commence with the caliphate of Ali, the prophet's nephew. The former embrace by far the larger part of the Moslem world. The latter are chiefly confined to Persia, though they are represented in a considerable degree in Turkey, especially by some tribes of Kurds. The Shiites believe that the last Imam is still alive and will appear as the Mahdi (director), after which the judgment day will follow. Some of them even go so far as to give Ali divine honors, holding him to be greater than Mohammed. They are as a rule far more deceitful than the Sunnites, and observe certain fasts denied by the orthodox. The Sunnites are divided into four great sects and these again into a number of smaller ones. One, the most important, includes in greater part the Moslems of Turkey, Central Asia and Northern India; the second those of Southern India and Egypt; the third those of Morocco, Barbary and Northern Africa generally; the fourth those of Eastern Arabia and some parts of Central Africa.

Sikhism is a strange mixture of Hinduism and Mohammed-

[page 63] APOSTASY.

danism in Northern India. In Persia there are two great sects of considerable power: the Sufis and the followers of Bab. These, however, have no relation especially to Turkey. In Arabia, there is a sect, the Wahhabees, which was at one time very powerful and in the early part of the present century occasioned the Turkish Government considerable trouble. The most prominent development of Mohammedanism of late years has been the rise of the Mahdi, in the Sudan. To describe this at length is beyond our limits. It arose in the dissatisfaction with the caliphate of the Turkish Sultan, and the belief that the sheik who called himself the Mahdi was in reality the one who was to lead Islam in its final victory over the world.

In its relations to Christianity Islam allows absolutely no apostasy. The death penalty is still existent in Persia, and while nominally forbidden in Turkey, it is at least exile and often death for any Turk to accept Christianity.

The different forms of Christianity are spoken of in connection with the different races. A few statements, however, should be made in regard to them in general. The characteristics manifested by all the different Oriental churches are essentially the same; a strict formalism in doctrinal belief and in worship, a very general lack of spiritual life and an intense devotion to the national idea as identified with church life. It is to this very largely that is due the racial unity of the different classes, and while there has always been through the centuries a great deal of true devotion to Christian

faith, it is unquestionably the fact that the national strife that centered about propositions or the most abstruse facts of philosophical theology, seems in many respects impossible to those of different race and different education. The

[page 64] CHRISTIAN SECTS.

same characteristics, however, that existed then exist to-day in considerable measure, and this must be remembered in all consideration of the situation of Christians and the development of Christian communities in the empire.

It must be remembered also that the rivalries first occasioned by these theological differences and afterwards developed by the peculiar system of government adopted by the Sultans, has done very much to intensify the peculiarities of each of these sects. They are bitterly opposed one to the other. Armenians will have nothing to do with Greeks, and Greeks are bitterly opposed to the Armenians; Gregorian Armenians hate those of their own race connected with the Roman Catholic Church, and the Greeks despise the Bulgarians, although another branch of their own general faith; Nestorians, Chaldeans, Jacobites, all strive against each other. The position of the Protestants is somewhat peculiar. At first they were looked upon merely as one additional sect developing an additional nation, and to that extent detracting from the power of those from whom they sprung, and they were hated by all. Of late years, however, it has become evident that they are no less national in their feeling than those who have remained in the old churches, and they have been recognized more and more as parts of the same nations. It is hoped by many that, as Evangelical ideas spread in all the different communions, there will result a drawing together, not necessarily a unifying of forms of worship or statements of doctrinal belief, but a sympathy which shall make them support one another rather than work against each other. One thing more should be said. The general effect of religious instruction throughout the Levant has been to divorce

[page 65] FAITH AND LIFE.

the profession of faith from any control of life. The idea that moral conduct was involved in the profession of a creed seems to have disappeared from a good many lives, and the Greek brigand will say his prayers and then start on his pillaging expedition; the Armenian merchant will attend service and then go forth to get the better of his opponent in trade without the slightest regard to the use of truth in his dealings. The same thing appears in the Moslem, the most outrageous persecutions and terrible cruelties having been carried on under the very lead of the Moslem Church and as a matter of faith.

## خط و زبان آران

دکتر ادیک باغداساریان

زبان آرانیان در سده های میانه پس از استحاله نژادی آنان از میان رفت. نظر بر این است که زبان آرانیان به خانواده زبانی ایبری- قفقازی تعلق داشت. تا امروز غیر از چند تکه نمونه های باقی مانده آثار و منابع قابل توجهی از کتابت و صخره نویسی ها و زبان آرانیان باقی نمانده است و برای ما مشخص نیست که زبان آنها چه ساختاری داشته است. برخی از دانشمندان معتقدند که زبان آرانیان زبان قدیمی اودی ها یا اوتی ها بوده است. ما در صفحات آینده مقاله ای نیز در مورد اوتی ها ارائه می دهیم.

از خط و کتابت آرانی تنها یک سند بجا مانده که گویای الفبای آرانی است و آن توسط ای. آبولادزه دانشمند گرجی در سال ۱۹۳۷ کشف شده است و آن نسخه خطی شماره ۷۱۱۷ است که او در کتابخانه نسخ خطی ارمنستان پیدا کرده است. این نسخه خطی را هوهان آرچیشتسی (Hovhan Archishetsi) در سالهای ۱۴۴۸-۱۴۱۱ از روی نسخه اصلی نمونه برداری کرده است و حاوی اطلاعات بسیار ارزشمندی در زمینه دستور زبان، و واژه شناسی و بجز از آن این اثر شامل الفبای آرانی و شش زبان دیگر است.



Ազգանունները:  
Հայտնաբերել է Դ. Արուստան 1937-ին,  
Էքզիանի Կենտրոնում № 7117 ձեռագրում:

Տարեթի ձևը	Տարեթի տեղանունը	Տարեթի-ձուլքունը	Տարեթի ձևը	Տարեթի տեղանունը	Տարեթի-ձուլքունը	Տարեթի ձևը	Տարեթի տեղանունը	Տարեթի-ձուլքունը
Թ	Այբ	ա	Ս	Շառ	ճ	Կ	Պատ	լ
Ե	Ողևթ	օ	Ղ	Ջոխ	զ	Վ	Չառ	ծ
Ը	Ջիլ	զ	Ճ	Կար	կ	Ս	Չառ	չ
Թ	Կաս	զ	Դ	Լիա	լ	Ջ	Պիլ	զ
Զ	Էթ	է	Զ	Հիտ	հ	Վ	Փել	փ
Չ	Ջառլ	զ	Կ	Հառ	ծ	Գ	Կաս	կ
Ղ	Են	ե	Զ	Աթ	ա	Վ	ՍԼե	ս
Բ	Ժիլ	ժ	Կ	Յոյ	յ	Զ	ՎԼզ	վ
Ս	Կաս	ք	Թ	Ել	ճ	Ջ	Տիթ	տ
Ե	ժա	ճ	Ն	Չայ	չ	Ջ	Սոյ	ս
Դ	Յոռլ	յ	Գ	Մեկ	մ	Ղ	Խոն	խ
Դ	Ժա	ժ	Ջ	Կառ	կ	Ս	Շառ	ժ
4	Լյթ	լ	Կ	Կոպ	կ	Է	Եայլ	զ
Ն	Շա	շ	Կ	Ջայ	ջ	Ը	Եայլ	ճ
9	Լալ	լ	Ջ	Շաթ	շ	Գ	Փիթ	փ
Կ	Խա	խ	Գ	Ջայլ	ջ	Փ	Ջիլ	ժ
Վ	ՊԼե	լ	Դ	Ոն	ո			
Թ	Գան	գ	Ճ	Տայ	տ			

الفباى آرانى كه أبولادزه در ۱۹۳۷ كشف كرد

Albanian	Georgian	Albanian	Ethiopian	Albanian	Armenian
Ѓ	Ɔ [j]	Ḃ	Ḃ [ʂa:], [ʂo:]	Ե	Ե [e]
Բ	բ [tɕ]	Ը	Ը [na:]	Է	Է [e:]
Դ	դ [i]	Թ	Թ [ro:]	Ի	Ի [i]
Լ	ლ [s]	Ծ	Ծ [næ]	Լ	Լ [k]
Պ	ղ [w]	Կ	Կ [gæ]	Ձ	Ձ [z]
Ս	ს [p]	Օ	Օ [u:]	Ծ	Ծ [t]
Զ	զ [b]	Զ	Զ [hi:]	Ս	Ս [f]
Դ	დ [r]	Բ	Բ [ju:]	Ս	Ս [s]
Օ	ო:Q [o]	Դ	Դ [pæ]	Ի	Ի [q]
Տ	თ [d]	Ժ	Ժ [tæ]	Ի	Ի [h]
Դ	დ [v]	Ս	Ս [hæ]		
Վ	վ [ʃ]	Ս	Ս [hu:]		
Ժ	ժ [q']	Գ	Գ [da:]		
Ը	Ը [tsʰ]	Զ	Զ [ni:]		
Թ	թ [m]				
Ճ	ճ [tʃ']				
Ի	ი [t]				
Օ	ო:Q [u]				
Դ	დ [e]				

Figure 7.7 Letters from the Caucasian Albanian manuscript, compared with their Georgian, Ethiopian, and Armenian counterparts (adapted from Alexidze and Blair 2003, with permission)

بر اساس «تذکره مسورپ ماشتوتس» به قلم کوریون مورخ سده پنجم میلادی الفبای آرنی توسط مسورپ ماشتوتس و به کمک شخصی بنام بنیامین اختراع شده است.<sup>۱</sup>

الفبای آرنی از ۵۲ حرف تشکیل می شود شامل ۹ صدادار (دو گونه آ سه گونه ای، ی، ا، ا، او) و ۴۳ حروف صامت یا بی صدا.

دانشمندانی چون آ. شانیدزه و هراچیا آجاریان روی الفبای آرنی کار کرده اند لیکن با توجه به کمبود متون کافی تحلیل زبانی آن تاکنون به نتایج قابل توجهی منتهی نشده است.

<sup>۱</sup> - کوریون. تذکره مسورپ ماشتوتس. ایروان: ۱۹۴۱. ص ۷۳-۶۸.

---

هنگام حفاری های مینگچاور تکه هایی از نوشته های مفروض آرائی روی سنگ صخره ای، تکه های سفالی و غیره یافت شده است. بررسی و تجزیه و تحلیل زبان آرائی با استفاده از این یافته های قلیل تاکنون به نتایج قابل توجهی نرسیده است.

## کلیسای آران

نخستین اسقف کلیسای آران گریگوریس نام داشت که برای اشاعه مسیحیت از ارمنستان به آران رفته بود لیکن او در سال ۳۳۸ به دستور سنتروک پادشاه اشکانی ماساژتها کشته می شود و در آماراس به خاک سپرده می شود. با این حال مسیحیت در آران گسترش می یابد و به مذهب رسمی تبدیل می گردد.



وانک گانزاسار در آرتساخ(قراباغ)

اختراع حروف الفبای آرانی توسط مسروپ ماشوتوس به کمک بنیامین در سال ۴۲۰- ۴۱۵ باعث اشاعه مسیحیت و رونق فعالیتهای مذهبی می گردد، گر چه زبان ارمنی برای مراسم کلیسایی بکار می رفت. مرکز اسقفی آران در روستای آماراس واقع بود. اسقف های آران توسط

جائلیق‌های ارمنستان (رهبران کل کلیساهای ارمنی) تقدیس می‌یافتند. ساسانیان از گروه‌های مذهبی ضد خالسدونی و ضد بیزانسی به رهبری کلیسای ارمنی حمایت می‌کردند. در جلسه سال ۵۰۳ که در دوین برگزار شد و در جلسه ۵۵۱ دوین کلیساهای ارمنی و آرنی کلاً از کلیساهای بیزانس منفک و مستقل شدند.

از آن پس رهبر کلیسای آران لقب «جائلیق» داشت لذا مقر جائلیقی آران تحت حمایت کلیسای ارمنی و جائلیق کل ارمنستان تشکیل شده در نتیجه لقب «جائلیق آرنی، لپنیانس و چوغا» بکار رفت. نخستین جائلیق کلیسای آران آباس (۵۹۶-۵۵۲) نام داشت. و شهر پارتاو یا بردع یا بردعه مرکز کلیسای آران گردید. از سال ۶۰۹ به بعد که کلیسای گرجستان از وضعیت استقلال کلیسایی صرف نظر کرد و به کلیسای بیزانس متشبث گردید، حوزه‌های اسقفی آران (پارتاو، چوغا، کاپاغاک، آماراس، هاشو، تاغزانک، وانک مزاران، وانک کلخو، ساغیان، شاک‌ی یا شکی و غیره) جائلیقی آران را تشکیل دادند که مقر تابستانی آن قلعه بردتاکور بود.



یک نمونه کلیسای آرنی

کلیسای آران همانند کلیسای ارمنستان در سالهای ۶۲۶-۵۹۱ بر علیه فعالان خالسدونی مبارزه کرد. این در واقع مبارزه ای سیاسی میان شرق و غرب بود. پس از یورش تازیان جنبش خالسدونی با رکود روبرو شد و کلیسای آران به یکی از حوزه های اسقفی کلیسای ارمنی تبدیل گردید. وانک خامشی واقع در دهستان میابور در پادشاهی پاریسوس در سده های ۱۰-۹ تبدیل به مرکز کلیسای آران گردید. از سال ۱۲۴۰ به بعد جایگاه حوزه اسقفی وانک گانزاسار اهمیت بیشتری یافت (در اینجا خاندان حسن جلالیان ارمنی حاکم بودند) در سده ۱۴م. گانزاسار تبدیل به مرکز جاثلیقی آران شد و به مقر جاثلیقی گانزاسار اشتهار یافت که از جاثلیق ارمنستان تبعیت می کرد. وانک جاثلیق نشین گانزاسار در واقع مرکز مهم سیاسی و معنوی حاکمان محلی ارمنی یا ملک های آرتساخ بود. از نیمه سده ۱۷ تا سده ۱۹ جاثلیق های کلیسای آران حریفان خود را داشتند (واقع در وانک یریتسی مانکان در خاچن).

جاثلیقی آران به فرمان حکومت تزاری در سال ۱۸۱۵ منحل شد. از این زمان به بعد حوزه ها و نواحی تابع جاثلیق آران تبدیل به دو حوزه اسقفی و یک نمایندگی مذهبی تابع جاثلیق ارمنستان در اچمیادزین شدند.

حوزه اول (حوزه شوشی یا آرتساخ) شامل این نواحی بود: واراندا، خاچن، دیزک، بردازور، جرابرد، گلستان، لنکران، شکی، کاپاگاک، حاجی، خنی، کامبجان و آراش. حوزه دوم اسقفی (با مرکز شماخی) شامل در بند، قوبان، باکو، سالیان و نواحی و کلیساهای نزدیک بود. مرکز نمایندگی مذهبی سوم شهر گنجه بود و دهستان های گاردمان، پاریسوس و زاده تابع آن بشمار می رفتند.

فهرست جانشینان کلیسای آران<sup>۱</sup>

آباس 551-595 Abbas,

ویرو 595-629 Viro,

زاکاریا 629-644 Zacharias I,

هوهان اول 644-671 Hovhan I,

اوختانس 671-683 Ukhtanes,

یغیازار 683-689 Yeghiazar,

نرسیس 689-706 Nerses I,

سیمئون 706-707 Simeon I,

میکایل 707-744 Michael,

آناستاس 744-748 Anastas I,

هوسپ 748-765 Hovsep I,

داویت اول 765-769 David I,

داویت دوم 769-778 David II,

ماته 778-779 Matte,

موسس 779-781 Moses I,

آهارون 781-784 Aharon,

سوغومون 784 Soghomon I,

تئودوروس 784-788 Theodoros,

سوغومون 788-789 Soghomon II,

هوانس دوم 799-824 Hovhanes II,

موسس دوم 824 Moses II.,

داویت سوم 824-852 David III.

<sup>۱</sup> - ماغاکیا اورامانیان. آزگاپاتوم. بیروت: ۶۱-۱۹۵۹. ج ۱-۳.

- Hovsep II, 852-877 هوسپ دوم  
 Samuel, 877-894 ساموئل  
 Hovnan, 894-902 هونان  
 Simeon II, 902-923 سیمئون دوم  
 David IV, 923-929 داوید چهارم  
 Sahak, 929-947 ساهاک  
 Gagic, 947-958 گاگیک  
 David V., 958-965 داوید پنجم  
 David VI., 965-971 داوید ششم  
 Petros 971-987 پتروس  
 Moses III, 987-993 موسس سوم  
 Markos 993 مارکوس  
 Joseph III هوسپ سوم  
 Markos II 1079 مارکوس دوم  
 Hovanes III 1079-1121 هوانس سوم  
 Stepan I, 1129-1131 استپان اول  
 Gregory I, 1139 گریگور اول  
 Bezhgen, 1140 بزگن  
 Nerses II, 1149-1155 نرسیس دوم  
 Stepanos II, 1155-1195 استپانوس دوم  
 Hovanes IV, 1195-1235 هوانس چهارم  
 Nerses III, 1235-1262 نرسیس سوم  
 Stephen III, 1262-1323 استپانوس سوم  
 Sukias, 1323 سوکیاس  
 Petros II, 1331 پتروس دوم



- Zakaria II, 1331 زاکاریای دوم
- David I داویت
- Karapet, 1402-1420 کاراپت
- Hovanes V, 1426-1428 هوانس پنجم
- Matevos I, 1434 ماتوس اول
- Atanasius, 1441 آتانیسیوس
- Gregory II, دوم گریگور
- Hovanes VI, 1470 هوانس
- Azaria آزاریا
- Thomas, 1471 توماس
- Aristakes آریستاکس
- Stepanos IV, 1476 استپانوس چهارم
- Nerses IV, 1478 نرسس چهارم
- Shmavon, 1481 شماون
- Arakel, 1481-1497 آراکل
- Matevos II, 1488 ماتوس
- Aristakes II, 1515- 1516 آریستاکس
- Sarkis I, 1554 سارکیس اول
- Gregory III, 1559-1574 گریگور سوم
- Petros II, 1571 پتروس دوم
- David VIII, 1573 داویت هشتم
- Pilipos Tumetsi پیلپوس تومتسی یک سال
- Hovhanes 1574-1584 هوانس ششم
- Davit IX, نهم داویت
- Anastas II, 1585 آناستاس دوم

**Shmavon II, 1586-1611** ش‌ماون

**Aristakes III Kolataketsi, 1588** آ‌ر‌ی‌س‌ت‌ا‌ک‌س‌ ک‌ول‌ا‌ت‌ا‌ک‌ن‌سی

**Melikset Arashetsi, 1593** م‌ل‌ی‌ک‌ س‌ت‌ آ‌ر‌ا‌ش‌ت‌سی

**Simeon III 1616** س‌ی‌م‌ئ‌ون سوم

**Peter II Khandzketsi, 1653-1675** پ‌ت‌ر‌وس دوم خ‌ان‌د‌ز‌ک‌ن‌سی

**Yeremiah Hassan-Jalalyan, 1676-1700** ی‌ر‌م‌ی‌ا‌ ح‌س‌ن‌ ج‌ل‌الی‌ان

**Yesayi hasan-jalalyan, 1702-1728** ی‌س‌ای‌ی‌ ح‌س‌ن‌ ج‌ل‌الی‌ان

**Hovanes Gandzasaretsi,** ه‌وان‌س‌ گ‌ان‌ز‌ا‌س‌ار‌ت‌سی

**Sarkis II. Gandzasaretsi, 1810-1815** س‌ار‌ک‌ی‌س‌ گ‌ان‌ز‌ا‌س‌اری

# آپاگا فصلنامه بین المللی ایرانشناسی و ارمنی شناسی

شماره ۶۰ زمستان ۱۳۹۳

صاحب امتیاز و مدیر مسئول

ادیک باغداساریان

صندوق پستی شماره ۹۴۸۸-۱۵۸۷۵

تهران - ایران

نشانی اینترنت [www.apagamonthly.4t.com](http://www.apagamonthly.4t.com) و [www.apagaonline.com](http://www.apagaonline.com)

[apaga98@hotmail.com](mailto:apaga98@hotmail.com)

پست الکترونیکی

ISSN 1682-5438

---

## فهرست

فارسی خط و کلیسای اران

ارمنی ارتش ارمنستان در سال های ۱۹۲۰-۱۹۱۸

انگلیسی حکومت ترور و وحشت - جمعیت

---

مقالات و دیدگاه های مندرج در نشریه لزوماً بیانگر موضع "آپاگا" نیست.

نشریه در حکم و اصلاح مقاله ها مجاز است.

مقالات و مطالب رسیده باز گردانده نمی شود.

استفاده از مطالب "آپاگا" با ذکر ماخذ آزاد است.

شمارگان ۱۰۰ بها ۵۰۰ تومان

چاپ احسان-تهران چهارراه ولیعصر بلاک ۱۱۴۸

# APAGA

Quarterly

آگَا  
فصلنامه

Հայ-իրանական մշակութային եւ հասարակական եռամսյա հանդես  
An International Journal of Oriental Studies



یک نمونه کلیسای آرائی

ISSN 1682-5438

شماره ۶۰ زمستان (اسفند) ۱۳۹۳

No. 60, March 2015